

Lezing

WEYERMAN EN ZIJN KARTUIZER

J.J.V.M. de Vet: *Weyerman en zijn kartuizer*. Samenvatting van een rede, uitgesproken bij gelegenheid van de jaarvergadering van de Stichting Jacob Campo Weyerman op 9 januari 1982 in het Lambert ten Kate-huis te Amsterdam.

De integrale tekst van deze uiteenzetting verscheen in de loop van 1982 in het *Documentatieblad* van de *Werkgroep 18e Eeuw*.

De toenemende belangstelling voor Weyerman, waarvan sedert enige jaren onmiskenbaar sprake is, strekt zich ook uit tot diens activiteit als auteur over godsdienstige geschilpunten. Van laatstgenoemde werkzaamheid is Weyermans driedelige *Historie des Pausdoms* de voornaamste vrucht. (1) Dit geschrift waarvan de delen I en II in 1725 het licht zagen en waarvan het laatste deel in februari 1729 van de pers kwam, bleef onvoltooid en ontmoette niet slechts in het katholieke kamp, doch ook onder Weyermans protestantse geloofsgenoten kritiek. Van hervormde zijde werd hem verweten dat hij Rome al te liefdeloos gehekelde had. Desondanks keerde Weyerman in 1734 tot hetzelfde thema terug. In dat jaar publiceerde hij een bundel met drie verhandelingen, waarvan de laatste twee in 1730 al waren aangekondigd, de eerste recentelijk was samengesteld. Dit nieuwe geschrift presenteerde zich als Weyermans reactie op *Eenige scherpe aanmerkingen over de Historie des Pausdoms* die een Zuidnederlandse kartuizer met wie Weyerman vroeger vertrouwelijk was omgegaan, per brief aan hem zou hebben toegezonden. (2)

Het *Andwoordt van Jakob Campo Weyerman aan N.N. Karthuyzer Monnik* is enige aandacht waard, vooreerst omdat deze tekst het mogelijk maakt na te gaan, of Weyermans theologische denkbeelden sinds de *Historie des Pausdoms* waren geëvolueerd, doch meer nog om een tweede reden. De eerste decennien van de 18e eeuw worden, wat de Verenigde Provinciën betreft, veelal beschouwd als een tijdperk van ongenueanceerd antipapisme. De inkleding van Weyermans pamflet en met name de formeel hoffelijke toon van enkele gedeelten ervan, rechtvaardigen echter de veronderstelling dat het publiek, waartoe Weyerman zich richtte, in de jaren dertig inmiddels een andere benadering van de roomse kerk wenste dan het traditionele "hard boiled" antipapisme.

De tijdsomstandigheden waaronder Weyermans *Andwoordt* verscheen, de antikatholieke troebelen rond 24 juni - St.-Jansdag - 1734, zijn kenmerkend voor een bepaald aspect van zijn optreden als publicist. Weyerman blies de publieke animositeit tegen katholieken aan en trachtte aan de opwinding een stuiver te verdienen, zoals hij bij een eerdere gelegenheid grif toegaf. Zo profiteerde hij in 1725 van de verontwaardiging in protestantse kring over de executie van lutheranen in het Poolse Thorn en ondersteunde hij in 1730 - een ander doelwit, maar dezelfde methodiek - met twee publicaties de vervolging van homofielen.

Veel van Weyermans meningen over katholieken en homoseksuelen waren voor die tijd vrij gangbare vooroordelen. Representeerden zij ongetwijfeld op authentieke wijze het denken van deze auteur, de hetze die hij met de uiting van dergelijke gevoelens verbond, maakte een berekende indruk.

Anders dan Van Effen die de storm tot bedaren zocht te brengen, trachtte Weyerman in 1734 met een soort vervolg op zijn *Historie des Pausdoms* te profiteren van de angst bij veel Noordnederlandse protestanten voor een roomse greep naar de macht. Om het verwijt te ontgaan dat hij opnieuw zijn katholieke medechristenen liefdeloos attaqueerde, poseerde hij als de aangevallene in een hem opgedrongen debat. Een analyse van Weyermans pamflet wijst namelijk uit dat de brief van de Zuidnederlandse kartuizer waarschijnlijk een "fake" is, al kan het ook zijn dat een authentiek schrijven door Weyerman naar inhoud en dagtekening is "aangepast", voor hij het stuk te zamen met zijn *Andwoordt of Verdediging* publiceerde. Aan de redactie van brief en repliek valt verder op dat het Weyerman veel waard moet zijn geweest zich van de steun van de hervormde predikanten te verzekeren. Een dedicatie aan de drost van Vianen, de vrijstad waar de schrijver in 1734 woonde, was een andere methode waarmee hij bescherming trachtte te verwerven. Vormt de aanwezigheid van een echte opdracht een verschil met de uitmonstering van de drie delen van de *Historie des Pausdoms*, op gelijke voet als in dit werk bepleitte Weyerman in 1734 zijn goed recht om godsdienstige controversen op een satirische wijze te behandelen: nog een verdedigingslinie.

Bij de redactie van zijn antwoord op de aanval van de - waarschijnlijk imaginaire - kartuizer stelde Weyerman zich, precies als in zijn *Historie des Pausdoms*, op een aprioristisch standpunt: een protestant diende de roomse kerk principieel te wantrouwen, aangezien haar dienaaren "beyde lust en belang hebben in ons verderf." Anderzijds beloofde Weyerman in zijn *Voorreden* de kartuizer "beleefdelyk" te zullen behandelen. Harde woorden zouden slechts de "Godsdienst ofte Orden" van zijn correspondent tot mikpunt hebben, niet diens persoon. Was dit concept met veel goede wil en eerbied voor de persoon van zijn correspondent misschien verwezenlijkbaar geweest, Weyerman bracht het niet verder dan een reeks formele hoffelijkheden. Deze steken vreemd af bij de rest van het *Andwoordt* dat respectloos handelt over religieuze inzichten die de kartuizer heilig moeten zijn geweest en over zoiets persoonlijks als de door deze verkozen levensstaat. Het apriori waarvan Weyerman in zijn *Historie des Pausdoms* was uitgegaan, bepaalde in 1734 onveranderd de geest van zijn antwoordbrief. Slechts bijwijlen klonk zijn stem wat innemender en dit alleen om geen lezers te verliezen.

Is er in Weyermans bejegening van de kerk van Rome tussen 1725 en 1734 dus geen wezenlijke verandering van mentaliteit te bespeuren, ook zijn opinies in zake dogmatische en kerkhistorische geschilpunten waren ongewijzigd gebleven. Met een iets andere aandachtsverdeling en met een soms wat helderder argumentatie verdedigde Weyerman in zijn antwoordbrief precies dezelfde standpunten als in zijn *Historie des Pausdoms*. Gelet op enkele kleine aanvullingen kan het pamflet uit 1734 als een vervolg op de *Historie* gelden, in zeer beperkte zin weliswaar. Weyermans apologetiek bleef daarbij volstrekt traditioneel: hij herhaalde voornamelijk belegen argumenten uit de Reformatieperiode en uit

de eerste helft van de 17e eeuw. Voor de katholieke spiritualiteit toonde hij, hoe geestig zijn karakteristieken ook mogen zijn, geen in-voelingsvermogen. Ongeloofwaardig is in dit briefvertoog voorts Weyermans verontwaardiging over schilderijen in roomse kerken met voorstellingen van de Personen der Heilige Drievuldigheid: hij had zelf zo'n stukje in zijn "Boekvertrek" hangen. Kritiek op een "al te groote vry-heydt van de drukpars, by my erkent als een faut" alsook de conservatieve souvereiniteitsopvatting, waarvan de brief blijk geeft, maken daarbij een weinig verlichte indruk. Het zijn ideeën uit een verleden tijd, in 1734 door verlichte geesten veelal geminacht. Zij passen in dezelfde historische context waarin Weyermans apologetiek geworteld is.

Opvallende aandacht schonk Weyerman in zijn *Andwoordt* aan het bekende vraagstuk van de geoorloofdheid van tyrannicide. Op het punt van vorstenmoord ging Rome in de Reformatieperiode - en ook nog daarna - zeker niet vrij uit, al moet gezegd dat Weyerman bij de katholieke kerk in de theoretische rechtvaardiging daarvan wel erg veel kwade trouw veronderstelde. Ten aanzien van het denkbeeldige katholieke leerstuk dat tegenover "kettters" iedere vorm van bedrog geoorloofd zou zijn, negeerde Weyerman de afdoende weerleggingen van roomse zijde die sinds lang bestonden.

Een belangrijke rol in Weyermans antwoordbrief wordt vervuld door twee karakteristieken die elkaars pendanten zijn. De stukken zijn getiteld *Een korte schets der jezuiten* en *Beknopt model van de karthuyzer monniken*. Met het eerste "karakter" stimuleerde Weyerman op krachtige wijze de alom heersende jezuitenfobie, een belangrijk gegeven gezien de psychose van het jaar 1734. In het kartuizer-"model" ziet Weyermans correspondent zijn levenswijze afgeschilderd als een "queek-school van Ondeugd en Eerloosheid".

Onverenigbaar met de geschetste bejegening van zijn gesprekspartner is het hooggestemde pleidooi voor een vreedzame samenleving van protestanten en "papisten", waarmee Weyermans brief eindigt. Kennelijk is dit loflied op de tolerantie een afgedwongen gebaar, door de auteur noodzakelijk geacht om de lezersgroep die tegen zijn *Historie des Pausdoms* had geprotesteerd, tevreden te stellen. Geloofwaardig is dit slotakkoord van de antwoordbrief geenszins. Wel vormt de bewuste passage een interessant gegeven wat het profiel van Weyermans schrijverschap betreft. Blijkbaar lag de verdraagzame toonsoort van auteurs als Van Effen niet buiten zijn gebruik. Waarom maakte hij er slechts noodgedwongen gebruik van?

Noten

- 1) D.J.H. ter Horst, "De geschriften van Jacob Campo Weyerman. Een bibliografische herziening" (in *Het Boek*, N.Reeks 28), Nr. VII. Een verkennend artikel over Weyermans *Historie des Pausdoms* door J.J.V.M. de Vet maakt deel uit van de essaybundel *Het verlokkelijk ooft* (...), te verschijnen in de tweede helft van 1983.
- 2) *Eenige scherpe aanmerkingen over de Historie des Pausdoms, Opge-stelt by een Karthuyzer monnik, En in een brief overgeschikt aan den Autheur Jakob Campo Weyerman; en deszelfs andwoort. verzelt door Godgeleerde en Zeedekundige Betrachtingen Over den text des Evangelists, Lukas 14.v.20 en Ecclesiastes 2.v.11* (...), Amsterdam, Gedrukt voor den AUTHEUR (...) 1734. Ter Horst, Nr. XXIII.